

МОЎНЫЯ АДМЕТНАСЦІ КАЗАК МАЗЫРСКАГА ПАЛЕССЯ

А. В. Кавалёва¹, Г. В. Юдзянкова²

¹ дацэнт, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры замежных моў і методыкі выкладання замежных моў Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: alena.kavaliova@gmx.de

² кандыдат філалагічных навук, загадчык аспірантуры
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь.
E-mail: sajtmzr@mail.ru

У артыкуле разгледжаны моўныя адметнасці казак Мазырскага Палесся як своеасаблівага этнаграфічнага і культуралагічнага рэгіёна; выяўлены асаблівасці дыялектызму ў фальклорных творах (лексіка-фанетычныя, словаўтваральныя, уласна лексічныя); прааналізаваны асноўныя сродкі мастацкай выразнасці казак на семантычным і стылістычным узроўнях.

Ключавыя словы: дыялектызмы, казка, Мазырскае Палессе, народныя выслоўі, паляшук, сацыяльная дыферэнцыяцыя.

LINGUISTIC PECULIARITIES OF MOZYR PALESSJE FAIRY-TALES

A. V. Kavaliova¹, H. V. Yudziankova²

¹PhD, Docent, associate Professor of the Department of foreign languages and methods of teaching of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin, Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: alena.kavaliova@gmx.de

²PhD, the head of postgraduate institution of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin, Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: sajtmzr@mail.ru

The article deals with the linguistic features of Mozyr Palessje fairy-tales as a special ethnographical and cultural region; the authors reveal the peculiarities of dialectisms (lexico-phonetical, word-building, proper lexical features) and analyze the main means of literary imagery of fairy-tales on semantic and stylistic levels in folklore works.

Key words: dialectisms, fairy tale, Mozyr Palessje, colloquial expressions, Palessje region inhabitant, social differentiation, introductory formula.

Уводзіны. У сучаснай лінгвістыцы шырокае распаўсюджанне атрымалі даследаванні, прысвечаныя адлюстраванню культурнага коду, нацыянальнай карціны свету ў тэкстах розных тыпаў (мастацкіх, фальклорных, публіцыстычных) і ў розных гістарычных перыяды. У шэрагу такіх прац значная ўвага надаецца аналізу фальклорных жанраў (казак, песень, парэмій і інш.) як першасных фіксатараў нацыянальнага менталітэту.

Чалавецтва ў сваёй большасці ўспрымае мову як дадзенае, як тое, што не патрабуе асэнсавання і беражлівых адносін, аднак мова не толькі сродак зносін. Мова – бяспэчны помнік гісторыі і культуры народа, у якім акрэслены бытавыя контуры эпохі. Яшчэ Я. Карскім было адзначана, што “прырода аказвае вялікі ўплыў на ход народнага жыцця, на яго гісторыю, а разам з тым і на развіццё мовы, а таксама змены ў ёй” [2, с. 199]. У гэтым плане казачны эпас найбольш поўна раскрывае багацце роднай мовы, паколькі народная фантазія заўсёды была звязана з рэчаіснасцю, адлюстроўвала светапогляды яе стваральнікаў.

Даследаванню беларускай народнай казкі прысвечаны працы А. Фядосіка, К. Кабашнікава, Л. Барага, Г. Барташэвіча, В. Бандарчыка, С. Саўчанкі і многіх іншых вучоных, якія, разглядаючы генезіс і спецыфіку жанраў казачнага эпаса, не абышлі сваёй увагай і яго моўныя адметнасці. Так, багацце і дасканаласць мастацкай формы беларускай народнай казкі падкрэслівалі яшчэ Е. Раманаў, Я. Карскі [1].

Ва ўсіх працах, прысвечаных асаблівасцям народнай лексічнай сістэмы казак, значная ўвага надаецца вывучэнню мовы твораў, запісаных вядомым фалькларыстам А. Сержпутоўскім на Палессі – адметным этнаграфічным і культуралагічным рэгіёне. Разам з тым, многія пытанні вывучэння мовы “Казак і апавяданняў беларусаў-паляшукі” яшчэ не разглядаліся.

Мэта і задачы. Мэта артыкула – аналіз моўных асаблівасцей казак Мазырскага Палесся.

Пастаўлена мэта прадугледжвае вырашэнне наступных задач: выявіць дыялектызмы ў мове казак, запісаных на Мазырскім Палессі; разгледзець асноўныя сродкі мастацкай выразнасці казак на семантычным і стылістычным узроўнях.

Метады і матэрыял даследавання. Выкарыстаны метады суцэльнай выбаркі і супастаўляльны метады. Матэрыялам для даследавання паслужылі казкі Мазырскага Палесся [4].

Вынікі і іх абмеркаванне. Мову разам з агульнай сукупнасцю бытавых рыс А. Сержпутоўскі лічыў галоўнай вызначальнай прыкметай нацыянальнай прыналежнасці народа, таму і запісаў усе творы, захоўваючы вымаўленне кожнага пачутага слова. Гэта пацвярджаюць і словы самога этнографа і фалькларыста

ў прадмове да зборніка “Казкі і апавяданні беларусаў-палешукоў”: “Пры запісанні была звернута асаблівая ўвага на правільную перадачу зваротаў мовы апавядальніка і, па магчымасці, на дакладнае адлюстраванне вымаўлення” [4, с. 24].

Нягледзячы на тое, што сюжэтна-кампазіцыйная арганізацыя твора можа супадаць і паўтарацца ў многіх мясцовасцях, кожны раз, у кожнай сваёй рэгіянальна-моўнай непаўторнасці дадзены твор заўсёды эстэтычна абжывае і асэнсоўвае нешта новае. А. Крывіцкі ўвогуле асобна вылучае слуска-мазырскія гаворкі сярод паўднёва-заходняй разнавіднасці і адзначае, што яны “характарызуюцца як бы большай выразнасцю, падкрэсленай рэгіянальнасцю, а таксама паслядоўнасцю ў рэалізацыі асаблівасцей і сродкаў паўднёва-заходніх гаворак” [3, с. 174].

Падчас аналізу казак, запісаных А. Сержпутоўскім, намі былі выяўлены наступныя віды дыялектызмаў палескага рэгіёна:

1. Лексіка-фанетычныя: *анял* (анёл), *вастрог* (астрог), *глусец* (глушэц), *грымануца* (грымнуца), *екурат*, *якурат* (акурат), *заўтрэ* (заўтра), *згураваць* (загараваць), *кале* (каля), *камндаваць* (камандаваць), *кожын* (кожны), *ландар* (ляндар), *лехчай* (лекар), *прозвіска* (прозвішча), *рабей* (рабін), *тагды* (тады), *хвартух* (фартух), *хмуры* (хмары), *хурман* (фурман), *цыглаты* (цыбаты), *цюцюн* (тытунь): ...*адкуль ні вазміса бежыць лось і екурат кале зайца* [4, с. 51]; *Але ось быў у нас лехчай, звалі яго Нічыпарам* [4, с. 62]; *Плачуць хмуры, не ведаюць што рабіць, каго слухаць* [4, с. 43]; *А Ілья ездзіць сабе па небу да камендуе* [4, с. 44]; *Як падрос Нічыпар, дак скоро бацька згураваў* [4, с. 71].

2. Словаўтваральныя: *аберучкі* (аберуч), *абратаваць* (выратаваць), *выжар* (выжарына), *выдукавацца* (вывучыцца), *даволан* (задаволены), *жытка* (жыццё), *загумеча* (загуменне), *калодзесь* (калодзеж), *лякоба* (лячэнне), *насустрэк* (насустрэч), *паморак* (мор), *трэйко* (тройчы), *увазнаць* (пазнаць), *удругае* (у другі раз), *чарадзеінік* (чарадзеі), *шляхтуновы* (шляхецкі): *Дагадаўся мудры цар, што тагды чалавек будзе даволан, як ему песком прысыплюць вочы* [4, с. 43]; *Удругае пайшла маладзіца к старэнькаму дзедку прасіць...* [4, с. 62]; *Просто жыткі нема Кузьме: жонка слова не даць выгаварыць* [4, с. 46]; *Усе ведалі, што ён чарадзеінік, што ён замовіў сваю стрэлбу* [4, с. 50].

3. Уласна лексічныя: *абывацца* (адклікацца), *абратаваць* (супакоіць), *атаймавацца* (супакоіцца), *атылы* (сыты), *выпруціцца* (пра жывёлу – здохнуць), *вымцаць* (выгнаць), *закмеціць* (заўважыць), *замсціцца* (адпомсціць), *запарваць* (украсці), *заўзяцца* (намерыцца), *мурын* (негр), *калякаць* (гаварыць), *прыціснуць* (прыцягнуць), *рондзіць* (наводзіць парадкі), *суздром* (зусім), *утаймавацца* (супакоіцца), *ухмыліць* (прыціснуць вушы), *ускруціцца* (звар’яець), *хондзя* (ліхаманка), *чараватая* (цяжарная): *А заяц хаць бы што: сеў сабе перад стралцамі да толькі вушы ўхмыліў* [4, с. 50]; *Толькі к зіме трохі хваробы атаймаваліся* [4, с. 58]; *Позно ены калякалі, аб усём гаманілі, пакуль маскаль ссунуўся з лавы й захроп* [4, с. 68]; *От як трохі шаршні ўтаймаваліся, самы разумны жывд Борух і кажэ...* [4, с. 75]; *Тры гладкіе, атылые ксендзы сабраліся ехаць на воды лечыцца* [4, с. 80].

Для стварэння адпаведнага культуралагічнага фону мова прадстаўнікоў іншай сацыяльнай ці нацыянальнай групы арганізуецца адпаведным чынам. Так, у гаворку паноў палешукі ўводзяць паланізмы: *Пианицы не хіэш, коня не хіэш, пенёндзы не хіэш, так я тебе дам пендзесэнт бізунов!* [4, с. 87]; *То ж мой пактар, пожондны жыдэк. Разв’ёнзаць его!* [4, с. 140]; *Езус Мар’я! то й покоі зналісьсен?.. Пані змарла? О, я несчэнслівы!* [4, с. 100]; *Чый гэто такі нажондны хлопец?* [4, с. 131]. Мова герояў іншых народаў, у прыватнасці яўрэяў, таксама стылізавана: *Цуес, Мар’яна, маўцы, дам табе сто рублі* [4, с. 141]; *Сто ты, Янко, несеш?.. Ну, цуес, Янко, вазьмі мене ў хаўрус* [4, с. 87].

Самабытнасць таленту, індывідуальнасць мастака-казачніка не маглі не праявіцца ў шматлікіх вобразных параўнаннях і метафарах, якія абумоўлены штодзённым вопытам селяніна: *Слэзы так і цекуць, бы з берэзіны сок* [4, с. 58]; *Лежыць кале прызбы каменьчык, ясны, як зорка* [4, с. 39]; *Стужаўся малады стралец, пабелеў як палатно й дрыжыць бы асіна* [4, с. 51]; *Была ена адна, бы тая былінка ў полі* [4, с. 182]; *От ужэ падходзіць пара сеяць жыто, а земля сухая, як прысак* [4, с. 44].

Некаторыя параўнанні з цягам часу страцілі сваё пачуццёвае значэнне і набылі якасці ідыём размоўнай бытавой гаворкі: *Хмары таўкуцца, як вьоны ў рэшаце; на небе кіпіць, як у гаршuku* [4, с. 44]; *Усе расце на полі, бы на дрозджых* [4, с. 57]; *Вечар ціхі, як у вусе* [4, с. 69]; *Згарэло гумно беднага, усё роўна як хто языком злізаў* [4, с. 100]; *...выквецаліся ены ў гразь, бы чэрці* [4, с. 176].

Вельмі чуйна і з вялікай павагай ставіліся палешукі да прыроды, прыслухоўваліся да яе чароўных гукаў, таму для іх не існавала падзелу свету на адухоўлены і не. Суадносячы жыццёвыя назіранні са сваім уласным вопытам, яны з натхненнем насычалі шматлікія апавяданні персаніфікаванымі вобразами: *Зашумеў лес, загуў, жуціць рознымі галасамі...* *Рава лес, стогне* [4, с. 41]; *Бачыць сонейка, што нічога не парадзіць, кінуло пекці і пайшло к Богу на скаргу* [4, с. 178]; *Але ось заграе Музыка жаласліва, й заплачуць і лес, і дуброва, набезыць хмурка, й з неба слэзкі так і пальютца* [4, с. 31]; *Скачуць малые дзеці, скачуць коні, скачуць кусты й лес, скачуць зоркі, скачуць хмаркі – ўсескачэ і смеетца* [4, с. 32].

Высокая культура, самабытнасць казачнага эпасу выяўляюцца і праз рытмічна арганізаваную мову: *Кожын дзень – неўзгода, кожын крок – прыгода* [4, с. 120]; *Часам з квасам, а парою з бедою, ці бо з вадою* [4, с. 116]; *У яком-тоь краю жылі людзі бы ў раю: гаравалі, працавалі да й беды не малі* [4, с. 157]; *Калі б паноў чорт узяў, таб свет беды не маў, а без гаранаінікаў мужыкоў не было б ні хлеба, ні асьмакоў* [4, с. 104].

Вывады. Усе гэтыя мастацкія сродкі, узятыя разам і паслядоўна праведзеныя ў творы, ствараюць непаўторны казачны стыль – важную адметную рысу гэтага жанру вуснапаэтычнай творчасці. Зборнік “Казкі і апавяданні беларусаў-палешукоў” утрымлівае рэгіянальныя асаблівасці народнай прозы. Мясцовы каларыт, самабытнасць і арыгінальнасць апавядальніка найлепшым чынам выяўляюцца ў яго моўна-стылявой манеры, праз якую выразна адлюстроўваюцца і матэрыяльна-духоўныя асновы жыцця народа.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Беларуская фалькларыстыка: збіранне і даследаванне народнай творчасці ў 60-х гг. XIX – пач. XX ст. / Г. А. Пятроўская [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 333 с.
2. Булахов, М. Г. Евфимий Фёдорович Карский : жизнь, науч. и обществ. деятельность / М. Г. Булахов. – Минск : БГУ, 1981. – 271 с.
3. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы : дапам. / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. шк, 2003. – 294 с.
4. Сержпудоўскі, А. К. Казкі і апавяданні беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпудоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1999. – 191 с.

References

1. Cishchanka, I. K. (Ed.) (1989). *Belaruskaja fal'klarystyka: Zbiranne i dasledavanne narodnaj tvorchasci u 60-h gg. XIX – pach. XX st.* [Belarusian folklore: collecting and research of folk art in the 60th in XIX century – beginning of the XX cent.]. Minsk : Navuka i tjehnika. (In Bel).
2. Bulahov, M. G. (1981). *Evfimij Fjodorovich Karskij : Zhizn', nauch. i obshhestv. dejatel'nost'.* [Evfimij Fjodorovich Karskij : lifetime, scientific and social activity]. – Minsk : BGU. – 271 s. (in Russ).
3. Kryvicki, A. A. (2003) *Dyjalektologija belaruskaj movy.* [*Dialectology of the Belarusian language*]. Minsk : Vysh. shk. (In Bel).
4. Serzhputouski, A. K. (1999). *Kazki i apavjadanni belarusau-paleshukou.* [Fairy-tales and stories of Palessje region inhabitants]. Minsk : Universitjeckae. (In Bel).